

י. חופש כפייה ורצון בקבלת התורה / ספר תפארת ישראל פרקים לב; לז

פרק לב

התורה נכפתה על ישראל מפאת הצורך הקיומי בה

בפרק רבי עקיבא (שבת פח,א): "וַיִּתְּצֻבוּ בְּתַחֲתֵית הֶהָרָה" (שמות יט,יז) - אמר רב אבדימי בר חמא בר מחסיא: מלמד⁴⁴⁹ שכפה עליהם ההר כגיגית, ואמר להם: אם אתם מקבלים את התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם. אמר רב אחא בר יעקב: מכאן מודעה רבה לאורייתא.⁴⁵⁰

אמר רבא: אף על פי כן, הדור (=חזור ו) קיבלוה בימי אחשוורוש, דכתיב (אסתר ט,כז): 'קִיְמוּ וְקַבְּלוּ' - קיימו מה שקיבלו כבר". עד כאן.

והתוספות הקשו: והלא כבר אמרו: "נעשה ונשמע" (הרי שקיבלו ברצון ומפני מה הוצרך לכפות עליהם)?⁴⁵¹

ותרצו: שמא כשיהיו רואים האש הגדולה (ויצאה נשמתם ממנה) - יהיו חוזרין, עד כאן. ולפי הנראה אין הדברים האלו (של תוספות) ברורים, שנאמר כי ישראל יחזרו מקבלת התורה, אשר (ידוע ש)לא יסוף (=שלא תפסק) זכות זו מזרעם וזרע זרעם עד עולם! ומה זכות הוא זה, שמא אם לא כפה עליהם ההר - היו חוזרים?⁴⁵²

ועוד, יכפה עליהם ההר - כשיהיו חוזרין, ולא עתה (בתחילת המעמד, שיש רק חשש שמא יחזרו)?

ועוד, אם לא היה כפיות ההר (אלא) רק (כדי) שלא יהיו חוזרין, הא דאמרינן ב(מסכת) עבודה זרה (ב,ב), שלעתיד לבוא יבוא אוה"ע ויבקשו שכר והקב"ה יאמר להן שישאל קיבלו התורה ואילו הן לא רצו אותה, ואז יענו אוה"ע): "כלום כפית ההר עלינו?" - לימא להו

הערות - ילמד ענוים דרכו

449 פירש "ויתצבו בתחתית" = שעמדו מתחת להר ממש, כשההר מעליהם.
450 רש"י: "שאם יזמינם לדין: למה לא קיימתם מה שקיבלתם עליכם? יש להם תשובה - שקיבלוה באונס".

451 מדרש תנחומא נח, ג הקשה כן ותירץ שהם קיבלו ברצון תורה שבכתב אבל על התושב"ע היה צריך הקב"ה לכפות עליהם. אולם המהר"ל מיאן לחלק חילוקים. את הסתירה בין פשט הפסוקים למדרש יסביר המהר"ל בכך ששני התיאורים אמת ושניהם קרו במקביל על אותו מעמד ואתה תורה: הם בחרו מרצונם ואף על פי כן ה' כפה עליהם ולא תלה את נתינת התורה ברצונם.

452 כן כתב גם בנצח ישראל פרק יא. ובגור אריה לשמות יט,יז הקשה כנ"ל ותירץ את דעת התוס': "ואולי התוס' סבירא להו דכיוון דמחמת יראה חזרו להם - לא נחשב לחזרה למעט זכותם". וכן כתב גם באור חדש.

(הקב"ה תשובה) כלום אמרתם "נעשה ונשמע" קודם כפיית ההר? שאילו אמרו "נעשה ונשמע" קודם, היה כופה עליהם ההר שלא יחזרו בשביל האש. אבל כיון שלא אמרו קודם זה "נעשה ונשמע", אין לכפות ההר (אלא מוכח שכפיית ההר לא היתה תלויה כלל באמירתם "נעשה ונשמע")!

אבל מה שכפה עליהם ההר, שלא יאמרו ישראל: אנחנו קיבלנו התורה מעצמנו (=ברצוננו). ואם לא היינו רוצים - לא היינו מקבלים התורה⁴⁵³.

ודבר זה לא היה (ל)מעלת התורה. כי התורה - כל העולם תלוי בה. ואם לא היתה התורה, היה העולם חוזר לתוהו ובהו (שבת פח,א). ולפיכך אין ראוי שתהיה קבלת התורה בבחירת ישראל, רק שהיה הקדוש ברוך הוא מחייב ומכריח אותם לקבל התורה, שאי אפשר זולת זה, שלא יחזיר העולם לתוהו ובהו⁴⁵⁴.

ו(לפי זה) אל יקשה (קושיית תוס'): סוף סוף היה בחינם מה שכפה עליהם הר כגיגית, שהרי כבר אמרו "נעשה ונשמע"? דזה לא קשיא (לפי מה שאמרנו), דוודאי עיקר הדבר לא היה בשביל שלא יחזרו, דלמה יחזרו, כיון שכבר אמרו "נעשה ונשמע"? רק שדבר זה ראוי מצד עצמו! כי איך תהיה התורה - שהיא שלמות כל המציאות - על ידי שכך בחרו ישראל לקבל התורה? ואם כן (היה הדבר, הרי שאז) שלמות העולם היה תולה בדבר אפשרי

הערות - ילמד ענוים דרכו

453 בשיח של דורנו אנו רגילים לראות כדברים הנעשים מחופש ובחירה גבוהים יותר מאשר מעשים הנעשים מתוך כפייה ואונס. וזאת מפני שבמבט החברתי - כפייה בין בני אדם היא לרוב שלילית. אולם במבט המהותי - הכל מתהפך: דווקא דברים שהכרחיים לקיום האדם והעולם אין בהם חופש בחירה ואינם ניתנים לרצון האדם. דברים שתלויים ברצון הם דברים שאין בהם הכרח. [על כן בדורנו בני זוג רבים בונים את הזוגיות שלהם ללא חתונה וברית ומחויבות, אלא רק על רצון - שברגע שאחד איננו רוצה הוא קם והולך. וזאת מפני שתופסים את הזוגיות כדבר שאין בו צורך קיומי ושאין בו מלבד קבלת צרכים. ועל כן מואסים ביצירת מחויבות כלשהי שמבטלת את הבחירה. אולם ביהדות הזוג נדרש להתייחס לקשר הזוגי כברית, שזהו קשר שיש בו נאמנות ושמעל לצרכים ורצונות: "כי היא חברתך ואשת בריךך". וכשאחד הצדדים פוגם בנאמנות וביחס של הברית - הקשר ראוי לפירוק. כי הזוגיות נתפסת כקשר קיומי: "זכר ונקבה בראם... ויקרא שמם אדם".]

454 כל דבר שהוא קיומי הוא אינו תלוי ברצון ובבחירה. לדוגמה: הנשימה באדם ושריר הלב פועלים ללא הכוונה רצונית של המוח, בניגוד לשרירי הידיים והרגליים.

נמצא ששאלתו של הקב"ה את ישראל אם הם רוצים את התורה, היא כמו אב שיפנה לילדו החולה וישאל אותו אם הוא רוצה לבלוע תרופה, שגם אם הילד היה אומר שלא - הוא היה נותן לו את התרופה בעל כורחו, כי קיומו תלוי בתרופה ההיא, ואין האב תולה את בליעת התרופה ברצונו כלל. ונראה שבפרשת יתרו התורה הדגישה את הרצון של עם ישראל, ורק בפרשות הברית (כגון פרשת בחוקותי) ובתשובש"ע הדגישה את הכפייה. משל למה הדבר דומה? לזוג שמתחתן, שבזמן החתונה מודגשים האהבה והרצון, על אף שבאמת הזוג נכנס לקשר של ברית ומחויבות הדדית שיש בה גם ממד של כפייה.

דברי המהר"ל כאן מתחברים לדבריו בפרק ו' בביאור "לטוב לנו כל הימים", שאמנם התורה מטיבה לנו אך לא ניתנה לנו באופן של הטבה אלא בכפייה וגזרה וקבלת עול, שאף אם לא נרצה את הטוב אנו מחויבים לעשותו.

(=שלא מוכרח שיהיה, אלא תלוי בבחירת האדם), שהיה אפשר שיקבלו ואפשר שלא יקבלו? ! ולכך כפה עליהם הר כגיגית, שאם לא היו מקבלים התורה: "שם תהא קבורתכם" ⁴⁵⁵.

ויש לומר גם כן, שלכך כפה עליהם ההר כגיגית, שלא יאמרו ישראל - כי יהיה חס ושלום ביטול לקבלת התורה, כי (אם) מרצונם קיבלו ישראל, ואפשר להיפטר מדבר כזה, שהרי לא נעשה בהכרח, רק היה "אפשר לקבל ואפשר שלא לקבל" ⁴⁵⁶. ולכך כפה עליהם הר כגיגית, לומר שהם מוכרחים לקבל התורה. וכל דבר שהוא מוכרח ומחויב, אין כאן הסרה וביטול, אחר (=כיוון) שהוא מוכרח ⁴⁵⁷.

וכך מוכרח ⁴⁵⁸ במדרש ⁴⁵⁹, בפסוק (דברים כב, כט - על אנוסה): "וְלוֹ תִהְיֶה לְאִשָּׁה... לא יוכל

הערות - ילמד ענוים דרכו

455 על פי זה הסביר המהר"ל בפרק כז מדוע לא תלתה התורה את חג שבועות במתן תורה אלא במצוות הביכורים: "מה ששואלים בני אדם, כי אם חג השבועות הוא בשביל שנתן לנו התורה, למה כתב: 'וביום הבכורים בהקריבכם מנחה', ולא כתב 'ביום מתן תורה'... אין זה שאלה כלל, כי השם יתברך נתן למועדים זמן אשר הם שמחת ישראל אשר זכו אל הטוב. כמו שאמר בחג המצוות, שבו יצאו ישראל מבית עבדים, וסוכות - 'כי בסוכות הושבתי אתכם', וביום הכפורים - 'כי ביום הזה יכפר עליכם'. ובחג השבועות, התורה שנתנה בו - נתנה מהשם יתברך, והיא לעול על ישראל. והרי אומות העולם מכחישי ה' לא היו רוצים לקבל התורה ('ע"ז ב, ב). ואף כי אנו אומרים: 'זמן מתן תורתנו', היינו משום שקיבלנו התורה בעצמנו ואמרנו 'נעשה ונשמע'. אבל מכל מקום השם יתברך, נתן התורה, היה כופה ההר עליהם שיקבלו התורה בעל כורחם, מפני שהיא עול עליהם. ואיך יכתוב בתורה "זמן מתן תורה", שנתן השם יתברך בגזרתו על האדם. ומזה הטעם לא נכתב גם כן בראש השנה הטעם שהוא יום הדין (ר"ה טז, א). מפני כי הדין מצד עצמו אינו מקובל ואינו נוח לאדם..."

456 כך העולם המסורתי תופס את המצוות: כשאני רוצה אני עושה. אולם מה קורה לאדם ש"כשרוצה" הוא לוקח את התרופה וכשאני רוצה אינו לוקח?

457 דבר שבא ברצון ובחירה, גם יכול ללכת ברצון ובחירה. אבל דבר שבא בהכרח - לא ניתן לסלקו בבחירה. למשל: הקשר עם האשה הוא קשר בחירי, שבא ברצון, ועל כן הוא גם בר ניתוק - על ידי גירושין. אבל הקשר עם המשפחה - ההורים והאחים - הוא קשר של דם ולכן לא ניתן להתנתק ממנו לעולם.

ובפרק נא הוסיף מכיוון אחר: "כי רצה שיהיה הכל מצד העילה, כי הדבר שהוא מצד העילה - אין השתנות לו. ואינו כמו כאשר הדבר מצד המקבל, כי המקבל יש לו שינוי. לכך כאשר היה מאנס את האשה, והיה החיבור מצד הצורה, שהוא האיש, שנחשב כמו הצורה, אז יש לחיבור הזה קיום נצחי. לכך נאמר 'לא יוכל שלחה כל ימיו', כי החיבור הזה נמצא מצד הצורה. ולא כאשר החיבור היא מצד האשה גם כן, שהאשה היא המקבל, והמקבל יש לו שינוי. כי כל מקבל הוא מצד החומרי, אשר בו השינוי. ולכך היה נתינת התורה מצד העילה - הוא השם יתברך, לא מצד המקבל, ואי אפשר רק שיהיה נצחי. ולמעלה (פרק לב) פירשנו זה קצת בעניין אחר, והכל הוא אחד."

458 אף שהמדרש במסכת שבת עוסק בקשר המוכרח והנצחי שבין ישראל לבין התורה, ואילו פרשת האונס עוסקת בקשר המוכרח והנצחי שבין הקב"ה לישראל, כבר ידוע שישראל והקב"ה והתורה - אחד הם. וזו הסיבה שכאן ובנצ"י פרק יא ובפירושו בגור אריה הביא המהר"ל את המדרש כפירוש נוסף לפירוש הראשון (שהתורה מוכרחת לעולם), ואילו באור חדש כתב שזהו אותו פירוש בעצמו. ודו"ק.

459 לא נודע מקומו.

שְׁלָחָה כָּל יָמֶיךָ - כשבא הקדוש ברוך הוא לתת תורה על הר סיני, כפה עליהם ההר כגיגית שיקבלו תורתו. וכיון שכך, הרי ישראל אנוסתו של הקדוש ברוך הוא (=שכפה עליהם ואנסם לקבל התורה), ואצל אנוסתו כתיב "ולו תהיה לאשה, לא יוכל⁴⁶⁰ שלחה כל ימיו". ולא כן אצל מפתה⁴⁶¹ (שהסכימה ברצונה).

מפני שמשפט האונס כפי מה שהיה המעשה המאנס. כי המאנס היה מכריח הבתולה על האישות. וכל דבר שהוא מוכרח - הוא מחויב, ולכך "לא יוכל שלחה". כפי אשר הוא עושה בעצמו האישות ההכרחי, לכך לא יסור כלל. ולכך כפה השם יתברך עליהם הר כגיגית, להיות החיבור הזה הכרחי. וכל זיווג וחיבור הכרחי - אין סילוק והסרה, כמו שהוא אצל המאנס אשה.

ובמדרש⁴⁶² אתה מוצא, כשביקשו לפרוק עול בימי יחזקאל, באו מזקני יהודה לדרוש (יחזקאל כ,א), אמרו לו: בן אדם, כהן הקונה עבד, מהו שיאכל בתרומה? אמר להם: יאכל. אמרו לו: אם חזר ומכרו לישראל, אם יצא מרשותו? אמר להם: הן. אמרו לו: אף אנו יצאנו מרשותו של הקדוש ברוך הוא, נהיה כאומות העולם מכחישי ה'⁴⁶³. אמר

הערות - ילמד ענוים דרכו

460 וכן כתב בנר מצווה, שאף על פי שמצד ישראל ניתן היה לנתק את הקשר עם הקב"ה על ידי החטאים, הרי שמצד הקב"ה אין זה אפשרי, כיוון שהקשר בינו ובינם מוכרח מעצם המציאות. והנה במאנס - הוא לא יכול לשלחה אבל היא יכולה ברצונה להתנתק ממנו. אבל כאן לכאורה הקב"ה אומר לישראל שאפילו ירצו הם להתנתק - לא יוכלו, כי הקשר מוכרח? שתי תשובות: אחת - אמת שעם ישראל מצידם ובחירתם יכולים לנסות לברוח מהקב"ה, אבל הקב"ה מצידו ימשיך לאנוס ולכפות אותם לקשר עמו, וזה מה שאומר: "בחמה שפוכה אמלוך עליכם", וכדברי הגמרא: "מעמיד להם מלך קשה כהמן ועושים תשובה". וזאת בניגוד למאנס שבית דין מציל את הנאנסת מידו אם אינה רוצה בו, אצל הקב"ה מי יציל אותנו מידו? תשובה שנייה - אצל הקב"ה הכפייה אינה חיצונית, אלא היא עצם הבריאה והקיום. עם ישראל כפויים לקבל את התורה ואת הברית עם ה' כי הוא יצר אותם כ"ישראל". אם לא יקבלו תורה ולא יקבלו את הברית עם ה' - אין להם קיום בעולם כלל. ועל כן במקרה זה גם "האשה" איננה יכולה לבחור להתנתק מהקשר - כי בזה היא מאבדת את קיומה. הכפייה כאן היא פנימית-טבעית, ולא חיצונית. כמו שלא ניתן לשנות את היותך בנם של הורייך.

461 כתובות לט,א.

462 סנהדרין קה,א: "שמאל אמר: באו עשרה בני אדם וישבו לפניו, אמר להן: חזרו בתשובה. אמרו לו: עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום? אמר לו הקדוש ברוך הוא לנביא: לך אמור להן: 'אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו? הן בעוונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שולחה אמכם'. והיינו דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב: 'דוד עבדי' נבוכדנצר עבדי? גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין ישראל לומר כך, לפיכך הקדים הקדוש ברוך הוא וקראו עבדו, עבד שקנה נכסים - עבד למי, נכסים למי? והעולה על רוחכם היו לא תהיה, אשר אתם אמרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עין ואבן. חי אני נאם ה' אלוהים, אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם". ועיין עוד בילקוט שמעוני ח"ב רמז שנט.

463 בגמרא מדויק יותר: אמרו ישראל שכיוון שהוא מכר אותנו ביד נבוכדנצר, גם אנו נפסיק לעבוד אותו. כלומר, הבינו שהמחויבות לתורה נבעה מרצונם, וכנתינה שלהם לה' על כך שהוא גאלם.

להם יחזקאל (שם לב-ג): "וְהָעֵלָה עַל רוּחְכֶם הָיוּ לֹא תִהְיֶה (אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוּיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשֵׁרֵת עֵץ וְאֶבֶן). חִי אֲנִי נְאֻם אֲדֹנָי ה' אִם לֹא פִיֶד תִּזְקָה וּבִזְרוּעַ נְטוּיָהּ וּבְחִמָּה שְׂפוּכָה אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם", עד כאן.

הרי במדרש הזה ביארו, כי היו רוצים הרשעים לפרוק עול, שהיו חושבים כי חיבור זה אינו מוכרח, רק אפשרי שיהיה ואפשר שלא יהיה. והשיב להם יחזקאל, כי חיבור זה מוכרח⁴⁶⁴, כי הוא יתברך מכריח אותם על זה.

ולפיכך כפה עליהם הר כגיגית, במה שהחיבור הזה הכרחי, ואינו דבר שאפשר שיהיה ואפשר שלא יהיה. שאחר שקבלת התורה הוא שלמות כל העולם, איך יהיה בדבר זה אפשרות כלל?

ולפיכך מסיק שם (שבת פח,א) אחר זה מיד: "אמר ריש לקיש: תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית: אם יקבלו ישראל התורה - מוטב, ואם לאו - יחזרו לתורה ובוהו". לומר כי לכך כפה עליהם ההר כגיגית, מפני שכך מעשה בראשית תלויים בקבלת התורה. שכשם שברא השם יתברך כל מעשה בראשית, ונתן לכל אחד טבעו אשר יהיה נהוג עליו, כך ראוי שיהיה לאדם השכלי (=האלוהי) - הנהגה שכלית (אלוהית, וגם הנהגה זו היא בטבעו מבריאת העולם ממש⁴⁶⁵ כמבואר בפרק א)⁴⁶⁶. ודבר זה הוא תורת האדם, אשר התורה היא הנהגתו השכלית, כמו שהתבאר למעלה (בפרק א). ולפיכך היה נתינת התורה על ידי הכרח.

שאלות מנחות:

- ✦ לפי תוס' - המדרש הופך את פשט הפסוקים שנראה בהם שישאל רצו לקבל תורה. היכן ניתן למצוא גם בפשט רמזים לכך שישאל חזרו בהם ממה שקיבלו ברצון?
- ✦ לפי המהר"ל, אם ה' לא היה כופה עליהם - האם היו ישראל חוזרים בהם?

הערות - ילמד ענויים דרכו

וממילא כשהחזיר אותם לגלות - יכולים להחליט גם הם להפסיק לקיים מצוותיו. זוהי כוונתם: "כלום יש לזה על זה כלום?". ועל זה עונה ה' שהמחויבות למצוות אינה נובעת מרצונם, אלא היא מחויבות שכפה הוא ית' עליהם.

464 מצד שהתורה מוכרחת לעולם וקיומה על ידי ישראל מוכרח. ואת זה יצר הקב"ה בעצמו בתחילת הבריאה, ואם כן יצר שהקשר בינו לישראל מוכרח - וכמדרש על המאנס. והנה בנצ"י פרק יא כתב שהטעם שאי אפשר לצאת מהקשר עם ה' הוא שהקשר הוא מצד העילה ולא מצד העלול. עיין שם בסוף הפרק שכתב ששני הפירושים "הם עניין אחד". שכיוון שהעילה היא הבורא - הרי שברא את ישראל כך שזו הגדרת מציאותם וכנ"ל.

465 לכן מעמד הר סיני הוא סיומ הבריאה. ולכן יש התאמה בין עשרת המאמרות - שבהם נברא העולם, לעשר המכות - שהולידו את ישראל, ולעשרת הדברות - שבהם ניתנה התורה.

466 לכן האדם ללא מצוות גורם נזק והשחתה יותר מבעלי החיים. וישאל שאינם מקיימים את התורה הם נעשים גרועיים אפילו יותר מאומות העולם, כמו שביאר המהר"ל בנצח ישראל פרק ב.

- ✦ מה הקשר בין שתי הסיבות שבעבורן כפה ה' על ישראל את קבלת התורה (קיום העולם ונצחיות התורה)?
- ✦ האם הכפייה יוצרת נצחיות לקבלת התורה או לקשר עם ה'?
- ✦ איזה קשר עליון יותר: קשר שנכנסים אליו ברצון או קשר שנכנסים אליו בכפייה? קשר בחירי או קשר קיומי?
- ✦ מדוע מסוכן לקיים מצווה מפני ש"אני מחובר אליה"?